

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АРТУРА АРТЕМ'ЄВА «СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ І ТЕОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РЕЛІГІЇ СВІДКІВ ЄГОВИ В ЄВРАЗІЇ»

У 2024 р. у Львові видана монографія казахського релігієзнавця, професора Артура Артем'єва в перекладі українською мовою «Соціально-історичний і теологічний аналіз релігії свідків Єгови в Євразії». Як для України, яка добре знайома із цією організацією, бо вже більш ніж століття свідки є частиною релігійного ландшафту України, а недалеко від Львова, у Брюховичах, розташований її керівний центр, поява такої книги – добра нагода поговорити про цей рух. Українцям справді цікаво, як живуть свідки Єгови (далі – СЄ) в інших країнах, зокрема в азійських, і що про це пишуть неукраїнські науковці, які там спостерігають за ними. Якщо про російську ситуацію, де СЄ переслідуються за віру, оскільки заборонені від 2017 р., українські вчені мають деяку інформацію, то про Казахстан відомостей обмаль. Тому зрозуміло, що публікація казахського колеги, з яким ми знайомі не перший рік, природно привернула увагу вітчизняних релігієзнавців.

Може постати питання: де Україна і де Казахстан? Але історичним містком досліджуваної теми між Україною та Казахстаном А. Артем'єв наводить, серед іншого, той факт, що першим свідком Єгови в Казахстані був уродженець зі Львова, Семен (Симеон) Козлицький. У 1891 р. у Сполучених Штатах Америки він познайомився із вченням Дослідників Біблії (тепер знані як свідки Єгови), став їхнім послідовником. Після повернення в Російську імперію він почав проповідувати набуте вчення серед місцевих мешканців. За це його судили та вислали з родиною на каторгу до Казахстану, де він продовжував свою місіонерську діяльність (с. 88).

Україна присутня на сторінках монографії і як український контекст, і як компаративістика. Так, наведено неповний перелік згадок про Україну, що, безумовно, зацікавить українського читача:

– у всіх розділах книги всі україномовні цитати зі Святого Письма наведені в перекладі І. Огієнка (с. 10, примітка);

– розділ 1, с. 35 – наведено історичний факт про появу в 1921 р. офісу свідків Єгови у Варшаві, який опікувався діяльністю організації, зокрема, на заході сучасної України;

– розділ 1, с. 69 – згадано факт, що в онлайн-бібліотеці свідків Єгови наявні публікації українською мовою починаючи з 1950 р.;

– розділ 2, с. 90, 91 – наводяться історичні факти про виселення свідків Єгови із Західної України до Казахстану в 1940–1941 рр. та до Сибіру в 1951 р.;

– розділ 2, с. 102 – публікується історичний архівний документ, що описує репресивний суд 1946 р. над 22 свідками Єгови, що були виселені із Дрогобицької (тепер Львівська) області України;

– розділ 2, с. 121 – наведено цікавий соціологічний факт, що в Україні існує вже шосте покоління свідків Єгови;

– розділ 3, с. 150 – наведено історичний факт про випуск українською мовою книжки «Біблія. Переклад нового світу» у 2014 р.;

– розділ 7, с. 395 – аналізується ситуація з релігійною свободою початку ХХ ст. на території теперішньої Харківської області;

– ілюстрації до розділів 3, 4 зі згадками про присутність давньоєврейської тетраграми Божого імені у львівському катедральному соборі та вживання її україномовної версії «Єгова» українськими письменниками (І. Франко, П. Мирний, М. Драгоманов, В. Стус тощо); наявні згадка й ілюстративний матеріал про визначні події організації в Україні (міжнародні конгреси 1993 та 2018 рр.).

Монографія об'ємна, на 448 сторінок, вражає багатством історичного матеріалу, різноманітними джерелами з історичних фондів, ілюстраціями. Вона може задовільнити науковий інтерес в осягненні такого релігійного феномену, як свідки Єгови, будь-якого дослідника. На підставі запропонованих автором документів і їх аналізу читачі мають можливість зрозуміти специфіку вчення та функціонування однієї з релігійних організацій пізнього протестантизму, якими є свідки Єгови.

Дослідник поставив собі чітку мету, а саме – пояснити, що це за релігія, у чому особливості релігійного світогляду свідків Єгови, на відміну від інших християнських/протестантських течій. У монографії А. Артем'єва свідки Єгови постають як співтовариство, члени якого вірують у Бога, в Ісуса Христа, які уважно вивчають Біблію, на її підставі провадять своє життя, очікують нагороду від Бога під правлінням Царства Бога.

Для орієнтації у змісті монографії наведено її структуру, яка складається зі вступу, 7 розділів, висновків, інформації про автора й ілюстративного матеріалу. У своєму зверненні до читачів, яке можна вважати передмовою, автор викладає своє загальне бачення історії та сучасного стану Товариства «Свідки Єгови». У запропонованих розділах він розглядає історію всесвітньої релігійної організації свідків Єгови (розділ 1), аналізує життя та діяльність свідків

Єгови в Казахстані у формі історичного екскурсу (розділ 2), подає основи віровчення СЄ (розділ 3), викладає устрій і структуру організації свідків Єгови (розділ 4). У розділі 5 СЄ представлені як система теократичної освіти та ставлення до світської освіти. У розділі 6 розглянуто особливості релігійної свідомості та способу життя свідків Єгови. В останньому 7-у розділі проаналізовано шлях Росії та Казахстану від терпимості до гонінь, від віротерпимості до антикультизму (на прикладі свідків Єгови).

На думку рецензента, структуру монографії можна було б удосконалити, якщо б алгоритм викладу був побудований за іншою логікою: загальне – одиничне – специфічне. Не заперечуючи запропоновану автором структуру, її переформатування – розділи 1, 3, 4, 6, 5, 2, 7 – вигранно сприяло б розумінню інформації. Така диспозиційна (риторична конструкція) допомогла б читачу краще зрозуміти послідовність розміщення матеріалу.

Безумовною цінністю роботи є те, що дослідник у своїх спостереженнях і висновках спирається на першоджерела, постійно посилається на щорічники та журнали «Пробудись» і «Вартова башта». Збагачують роботу ілюстративні матеріали, які висвітлюють культуру та спосіб життя свідків.

Вагомим досягненням роботи також можна вважати виокремлення етапів формування та розвитку структури організації, її підрозділів, розвитку друкарської справи й освіти, що відображає специфіку функціонування цього протестантського типу релігійної організації. Заслуговує на увагу й аналіз реформаційної діяльності п'яти президентів Товариства, які в різні періоди функціонування організації пропонували їй стратегію розвитку, філософію змін відповідно до реалій часу.

Дуже важливо, що автор чітко визначає позицію та принципи роботи релігієзнавця: аналізувати та пояснювати явище об'єктивно, незаангажовано, не з позицій існуючого режиму й ідеології (с. 6). Для вченого з Казахстану така заява звучить сміливо, академічно виражено.

Окрім того, у книзі А. Артем'єва багато наукових положень, які випадають з атеїстичної чи конфесійної традиції критики свідків Єгови. Так, досі побутує думка в деяких, навіть наукових, колах, що свідків не можна вважати протестантами. Упевненість, з якою автор типологізує цю організацію як протестантську, викликає повагу. Автор наводить релігієзнавчі та теологічні аргументи, які свідчать, що свідки Єгови є християнською конфесією (с. 15–17).

Корисним для науковців можна вважати й матеріал, який стосується аналізу специфічної релігієзнавчої термінології. Ці питання висвітлені в розділі 7. Термінологічна ясність – свідчення методологічної зрілості автора (с. 416–421).

Деякого позитиву роботі придає й те, що автор, посилаючись на Біблію, пробує пояснити, чому

члени організації не вірять у Трійцю, розтлумачуючи, чому вони не визнають Христа як Бога (с. 20–30). Немаловажним для роботи є аналіз розвитку структури співтовариства та його доктрини. Загалом, можна вважати, що дана дослідницька робота розширює інформаційний потенціал науки щодо розуміння філософії та способу життя членів цього релігійного напрямку, відображає специфіку його ставлення до світу, держави та суспільства.

Вітаючи автора з тим, що він використав першоджерела, тобто матеріали самих СЄ, яким надавав власну оцінку й інтерпретацію, варто констатувати, що в корпусі використаної літератури домінують казахські та російські джерела. І це зрозуміло, бо оригінальне видання було орієнтоване на відповідну мовну та соціально-культурну аудиторію. Цитуючи російські джерела, А. Артем'єв використовує їх здебільшого як приклад негативної, відверто заідеологізованої літератури. Автор протиставляє таким псевдонауковим висновкам факти з першоджерел конфесії та наукових досліджень європейських, американських і українських релігієзнавців (М. Інтровиньє, Е. Беран, Л. Филипович та інші). Також наявні цитати небагатьох російських учених, які послідовно намагаються дотримуватись наукового підходу до досліджуваної теми, зокрема, С. Іваненка та М. Гордієнка.

У рецензента виникли деякі зауваження до загалом добротної книги А. Артем'єва. Це стосується передусім назви монографії, яка значно ширша за зміст книги. Ми очікували почитати про свідків Єгови не тільки в Росії та Казахстані, якщо йдеться про Євразію, а й в інших країнах цього географічного ареалу.

На жаль, у роботі відсутній окремий розділ, де б глибоко досліджувався соціальний аспект у діяльності організації. Автор згадує про соціальну активність свідків Єгови, але окремими вкрапленнями по тексту різних розділів.

Під час викладу теології СЄ упущено аналіз центральної проблеми свідків – кінця світу як основної візії Товариства, з переліком ознак часу та дат призначення «кінця» «у його різній інтерпретації: часів, періодів, епох <...>».

Загалом, роботу можна вважати такою, що багата історичними документами, уводить нову інформацію про особливості діяльності не зовсім відомої в Казахстані релігійної організації, яка специфічно сприймає суспільство та державу, але яка пристосовується до реалій суспільних трансформацій. Це говорить про те, що будь-яка релігійна організація, навіть закритого типу, як це зауважує автор, здатна до адаптації з урахуванням реалізації власних інтересів. Автор руйнує панівні стереотипи щодо шкідливості СЄ, яким у тоталітарних суспільствах ще доведеться стверджувати себе, якщо їх не заборонять як християнську спільноту, яка реалізує свою духовну місію.